

UNIVERSITEIT LEIDEN

Is er sprake van de Russische energiesector als geopolitiek invloedmiddel?

Bachelorscriptie

Jetse Reitsma (1138871)

6/9/2016

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	2
2. Geopolitiek theoretisch kader	4
3. Russische geopolitieke gas voorzieningen.....	7
4. Gaspolitiek: Import uit Turkmenistan	10
5. Gaspolitiek: Politiek krachtenspel in Oekraïne	12
6. Gaspolitiek: Politiek krachtenspel in Litouwen.....	16
7. Gaspolitiek: Politiek krachtenspel Wit-Rusland	19
8. Veranderingen in de Europese markt	23
9. Conclusie	26
10. Literatuur	30

1. Inleiding

In deze scriptie zal worden onderzocht of de energieafhankelijkheid van Europa en de voormalige Sovjet-landen heeft geleid tot een situatie waarin Rusland de energiesector kan gebruiken als geopolitiek invloedsmiddel.

Rusland is de grootste exporteur van gas en de op één na grootste exporteur van olie in de wereld. De energiesector is een belangrijk onderdeel in de economie van Rusland. De helft van het Russische overheidsbudget is afhankelijk van inkomsten uit olie en gas en de export van olie en gas zijn goed voor meer dan 63% van de Russische export (OEC). Een belangrijk verschil tussen olie en gas is dat de Russische gasindustrie gedomineerd wordt door Gazprom, dat voor het grootste deel in bezit is van de overheid. In de Russische olie-industrie zijn er meerdere spelers hebben deze bedrijven te maken met onderlinge concurrentie en een minder dominante rol van de overheid. In tegenstelling tot de Russische olie-industrie heeft Gazprom een monopolie op het gebied van export van gas naar het buitenland. Ongeveer een derde van het gas dat in de Europese Unie wordt gebruikt is afkomstig uit Rusland.

Veel landen in de voormalige Sovjet-Unie importeren gas uit Rusland. Naast de belangrijke import van gas zijn aan aantal van deze landen ook afhankelijk van aardolie uit Rusland voor hun olieraffinaderijen. Na de Euromaidan revolutie in Oekraïne, de annexatie van de Krim en de burgeroorlog in het Oosten van Oekraïne hebben de betrekkingen tussen Rusland en Europa meer aandacht gekregen in de media. Deze veranderende omstandigheden hebben de Europese energieafhankelijkheid van Rusland tot een belangrijk discussiepunt gemaakt. In het rapport voor de energiestrategie van Rusland voor 2020 werd in 2002 de energiesector beschreven als een "*Instrument for the conduct of internal and external policy*" (Ministerie van Energie 2003). Daar waar veel Westerse beleidsmakers weinig of geen invloed op de energiesector willen uitoefenen en de energiesector iets beschouwen als voor de private sector, zien de Russische beleidsmakers de energiesector als een essentieel middel voor het uitoefenen van politieke invloed. Vanwege deze recente gebeurtenissen is er nieuwe aandacht voor dit verschil.

Om inzicht te krijgen in de (mogelijke) geopolitieke effecten van de energieafhankelijkheid van Rusland is het noodzakelijk de feiten rond de complexe samensmelting van economische en politieke belangen in de Russische energiesector in kaart te brengen. In deze scriptie zal er vooral gekeken worden naar rol van de energiesector in de betrekkingen van Rusland met Oekraïne, Litouwen en Wit-Rusland. Deze drie voormalige Sovjet-landen waren vanaf het moment van onafhankelijkheid voor een groot deel afhankelijk van olie en gas uit Rusland en hebben verschillende ontwikkelingen doorgemaakt in de 25 jaar na hun onafhankelijkheid. Ook zal er in deze scriptie worden gekeken naar de veranderingen in de energiemarkt en wat deze veranderingen betekenen voor de positie van Rusland en Gazprom in de Europese energiemarkt.

2. Geopolitiek theoretisch kader

Wat houdt een geopolitiek invloed middel in?. In 1990 maakt Joseph Nye een onderscheid tussen *hard power* en *soft power* als vormen van invloed die staten hebben over andere staten. In de internationale politiek betekent macht de mogelijkheid om anderen te beïnvloeden zodat die andere entiteit handelt op een manier waarop het anders niet zou doen. Als hierbij gebruikt wordt gemaakt van militaire middelen, economische sancties of het dreigen hiermee is er sprake van dwang (Nye 1990). Volgens Joseph Nye is *hard power*: “the ability to use the carrots and sticks of economic and military might to make others follow your will”. De andere vorm van macht is *soft power*, volgens Nye is dit: “The ability to get what you want by attracting and persuading others to adopt your goals” (Nye 2003, p. 1). Bij *soft power* spelen culturele en politieke normen en waarden een belangrijke rol in de medewerking van andere staten.

Volgens Nye is de invloed van een staat op andere staten afhankelijk van de context van hun verhoudingen. Joseph Nye geeft toe dat de dichotomie van *soft power* en *hard power* imperfect is (Nye 2004, p. 7). Het verdeelde verleden van de voormalige Sovjet-landen is lang niet altijd rooskleurig, maar zorgt desalniettemin voor een bepaalde band met elkaar en met Rusland (Sherr 2013, p. 11). In de terminologie van Joseph Nye is Ruslands *soft power* niet erg indrukwekkend, dat betekent echter niet dat Rusland's enige vorm van invloed *hard power* is. Volgens James Sherr komt veel van de invloed van Rusland in de vorm van “Soft Coercion”, een combinatie van indirecte dwang in de vorm van economische dominantie, omkoping of chantage. Volgens Sherr speelt de Russische energiesector een belangrijke rol in de “Soft Coercion” van Rusland op andere landen. De uitdrukking *prinudit k družhbe*, het “Dwingen tot vriendschap” geeft goed de combinatie van *soft* en *hard power* weer die gebruikt wordt door Russische actoren om hun doelen te bereiken (Sherr 2013, p. 10). Volgens Sherr is de term macht vanuit Russisch perspectief beter te beschrijven als: “*The utilization of resources and capacities to achieve one's ends with respect to others.*” (Sherr 2013, p. 12)

Nye's beschrijving van de definitie van *soft power* wordt verder gecompliceerd vanwege de bias van Nye naar de manier waarop Westerse mogendheden hun invloed verspreiden. Nye beschrijft dat *soft power* wordt uitgeoefend aan de hand van de aantrekkelijkheid van een land, los van dwang en betaling (Nye 2004, p. 6). Een belangrijk onderdeel van de aantrekkingskracht van het Westen is echter gebaseerd op de relatieve welvaart en rijkdom van

Westerse landen. Veel landen zijn bereid samen te werken met het Westen omdat goede handelsbetrekkingen met het Westen economische kansen bieden.

Als Nye met betaling specifiek doelt op omkoping en corruptie, dan is er sprake van een dubbele standaard voor het uitoefenen van *soft power*. Corruptie en omkoping spelen een belangrijke rol in de economische systemen van voormalige Sovjet-landen. Als we de invloed van Rusland willen beschouwen is het essentieel dat we accepteren dat omkoping en corruptie een feit is bij samenwerking tussen Rusland en andere actoren in de voormalige Sovjet-Unie (Sherr 2013, p. 14). Rusland probeert zijn *soft power* in stand te houden door in de buurlanden netwerken op te zetten die het Kremlin steunen. Waar de traditionele kijk op *soft power* de nadruk legt op morele autoriteit en legitimiteit is de *soft power* van Rusland gebaseerd op deze netwerken in de culturele, politieke en economische sferen (Grigas 2012, p. 9). Veel van deze netwerken zijn ook gebaseerd op de aanwezigheid van Russische minderheden in voormalige Sovjet-landen en de Russische taal die in deze landen gesproken wordt.

De Kremlingezinde netwerken in de zakenwereld hebben vaak een concentratie in de energiesector (Grigas 2012, p. 11). Russische energiebedrijven hebben vaak veel belangen in de energiesectoren van voormalige Sovjet-landen en bezitten vaak grote delen van plaatselijke energiebedrijven. Energiebedrijven in de Baltische staten zoals Itera, Dujotekana, Vikonda en Stella Vitae zijn direct of indirect in handen van grote Russische staatsbedrijven zoals Gazprom en Rosneft. Er is weinig transparantie over de financiering van deze netwerken en de mate van afhankelijkheid van de Russische staat (Grigas 2012, p. 12). Het gebrek van transparantie en corruptie binnen deze netwerken versterken de invloed van Rusland over voormalige Sovjet-landen, terwijl het landen als Litouwen en Letland lastiger maakt om zich te conformeren aan de anti corruptiestandaarden van de Europese Unie (Tuohy, 2015 p. 3) .

In plaats van *soft power* dat berust is op morele aantrekkelijkheid en legitimiteit, zoals beschreven door Nye, berust de *soft power* van Rusland op het inspelen op politieke, economische en maatschappelijke zwakheden van de landen in de voormalige Sovjet-Unie. Rusland heeft er dus ook belang bij dat deze zwakheden in stand worden gehouden zodat het de invloed doormiddel van *soft power* over deze landen behoudt. De *soft power* van Rusland heeft hierdoor veel kenmerken van *hard power* en lijkt dus minder op de door Westers georiënteerde beschrijving van Nye van *soft power*. Binnen de context van deze scriptie wordt

vooral gekeken naar de feitelijke beïnvloeding van de andere entiteit zodat deze handelt op een manier waarop het anders niet zou doen.

3. Russische geopolitieke gas voorzieningen

Rusland beschikt over bijna een kwart van de gasvoorraden van de wereld en zorgt voor 18% van de totale gasproductie in de wereld. In de jaren 90 kwam 85% van de Russische gasproductie uit de drie velden Urengoyskoye, Yamburgskoye en Medvezhye in het West Siberische Nadym Pur Taz gebied. Net als de andere grote gasvelden in West Siberië raken de bronnen snel uitgeput en is er sprake van een dalende productie. Deze gasvelden zijn in het bezit van Gazprom, het grootste bedrijf in Rusland. Hoewel een aantal nieuwere bronnen in West Siberië goedkoop kunnen worden geëxploiteerd heeft de Russische gasindustrie veel investeringen moeten doen om de verdere daling van de oudere bronnen in te toekomst te kunnen dekken (Victor 2008, p. 11)(Henderson and Mitrova 2015, p. 5).

Gazprom heeft het monopolie voor het ontwikkelen van nieuwe grote gasvelden. Gazprom zorgt voor twee derde van de totale gasproductie in Rusland en zorgt voor het gas dat gebruikt wordt bij het opwekken van 50% van de elektriciteit van Rusland. De overheid bezit meer dan 50% van de aandelen in Gazprom en het bedrijf heeft een monopolie op de export van gas via pijpleidingen naar landen buiten de voormalige Sovjet-Unie. De belangrijkste klanten van Russisch gas zijn Europa en voormalige Sovjet-landen (Victor 2008, p. 5). In 1968 begon Oostenrijk als eerste westerse land met het importeren van gas uit Rusland.

Tijdens de koude oorlog, tweede helft van de 20^e eeuw, is de export van gas uit de Sovjet-Unie naar West Europese landen blijven toenemen. De export vanuit de Sovjet-Unie is gedurende de hele koude oorlog onverstoord gebleven en heeft er soms zelfs toe geleid dat de sommige delen van de eigen bevolking een tekort hadden aan gas zodat de Sovjet-Unie aan de groeiende vraag vanuit West Europa kon voldoen. Privatisering van energiesectoren in Europa en het politieke streven tot lagere CO₂ uitstoot van elektriciteitscentrales die gas omzetten in elektriciteit zorgde in de jaren '90 voor een *Dash voor Gas*. Een periode waarin Rusland en veel nieuwe Europese kopers van gas bij kreeg en de export van gas naar Europa en voormalige Sovjet-landen verder steeg (Henderson and Mitrova 2015, p. 29).

Gazprom heeft ook de verplichting om de Russische bevolking van goedkoop gas te voorzien. De winst uit de verkoop van gas aan de Russische consument is erg laag en vanwege de verplichte lage prijs. Gazprom maakt gebruik van de winsten van de export van gas naar

Europa gebruikt om de verliezen van de interne markt te dekken. De Russische interne markt verbruikt relatief veel gas en consumeert maar liefst twee derde van de Russische gasproductie. De Russische interne markt is erg inefficiënt. Veel huishoudens kunnen het gasverbruik voor de verwarming niet regelen en in 2008 had meer dan 90% van de Russen heeft geen gasmeter (Victor 2008, p. 14). Er is geen goede informatie is wat huishoudens betalen en of ze überhaupt wel betalen voor hun verbruikte gas. Russische gascentrales verbranden 60% van de totale Russische consumptie, maar zijn verouderd en veel minder efficiënt dan modernere centrales in Europa. (Victor 2008, p. 14) Rusland consumeert meer dan het Verenigd Koninkrijk, Italië, Japan en India bij elkaar, terwijl deze economieën bij elkaar 13 keer zo groot zijn als die van Rusland (Inozemtsev 2009, p. 2).

Prijsvorming

De gasprijs voor landen buiten de voormalige Sovjet-Unie is ongeveer vijf keer de interne prijs, terwijl de meeste afnemers van Russisch gas binnen de voormalige Sovjet-Unie drie keer de interne prijs betalen. De lage prijs voor het voorzien van de vraag van de interne Russische markt zorgde dat Gazprom extra afhankelijk is van hogere gasprijzen die door de Europese afnemers worden betaald. Een groot deel van de productie en verspreiding van het gas van Gazprom was/is niet kostendekkend voor Gazprom (Victor 2008, p. 6).

Toch werd dit voor Gazprom en andere Russische bedrijven, zoals Rosneft en Novatek, in de Russische gasmarkt na 2000 een steeds minder groot probleem. De interne gasprijs is sinds 2000 elk jaar een beetje omhoog gegaan, waardoor de interne markt voor Gazprom en andere spelers in de interne markt steeds winstgevender werd. In 2011 was de Russische interne gas prijs zelfs hoger dan die in de Verenigde Staten (WSJ 2011, p. 1). Russische gasbedrijven zijn steeds meer gaan investeren in de steeds lucratiever wordende interne markt.

Door de veranderingen van de wereldwijde energieprijzen is de interne gasprijs echter weer gaan dalen. Daardoor zijn de investeringen in de interne markt minder lucratief geworden en ook de aantrekkelijkheid van het verbeteren van efficiëntere productie en consumptie van gas in Rusland zelf (Henderson and Mitrova 2015, p. 5). De interne prijzen voor gas en elektriciteit zijn nu voor een lange termijn bevroren op de lage prijs, wat ervoor zorgt dat de Russische energiebedrijven weinig verdienen aan de interne markt. Op de lange termijn kan dit een

probleem worden voor de capaciteiten van de Russische energiesector en de bijdrage aan wereldwijde klimaatverandering.

Export

Vanaf het jaar 2000 begon de export van Gazprom naar Europa enorm te groeien. De vraag naar Russisch gas vanuit Europa nam toe naarmate de productie van gas in het Westen afnam en er meer aandacht kwam voor energiebronnen met lagere CO₂ uitstoot. Met een toenemende vraag naar gas uit Europa en een dalende productie van de velden in West Siberië is Gazprom gas uit Centraal Azië (voornamelijk Turkmenistan) gaan importeren om door te voeren naar de Europese markt (Åslund 2010, p. 156).

Ruslands eigen export van gas naar de voormalige Sovjetlanden daalde van 60 miljard kubieke meter in 2002 naar 37 miljard kubieke meter in 2008. Dit komt voornamelijk door de pogingen van Oekraïne om minder afhankelijk te worden van Russisch gas. Ruslands export van gas naar Europa steeg in die tijd van 129 miljard kubieke meter gas in 2002 naar 184 miljard kubieke meter in 2008 (Åslund 2010, p. 157). Na de economische crisis in 2008 is de vraag vanuit Europa naar gas gaan dalen en deze situatie is Gazprom's export naar Europa niet meer hersteld. Ondanks het feit dat Gazprom in de periode na 2008 wel heeft geïnvesteerd in nieuwe gasvelden is de productie in 2014 nog maar 80% van Gazprom's productie in 2008 (Henderson and Mitrova 2015, p. 6).

4. Gaspolitiek: Import uit Turkmenistan

Zoals vaker gebruikelijk is in de energiesector heeft Gazprom met Turkmenistan en landen in Centraal Azië lange termijn contracten afgesloten in de vorm van een “take-or-pay” contract. In dergelijke contracten worden afspraken gemaakt over minimale inkoop van gas, met een boete voor de importeur als deze het gas niet koopt. Op deze manier werd ook vastgesteld dat het grootste deel van de gasproductie van Turkmenistan naar Rusland werd geëxporteerd en dat Rusland essentieel was voor het vullen van de Turkmeense staatskas. In 2003 werden de contracten tussen Gazprom en de landen Kazachstan, Oezbekistan en Turkmenistan tot één grote deal, waarin Gazprom streefde naar een jaarlijkse import van 100 miljard kubieke meter gas, waarin Turkmenistan het leeuwendeel van deze productie moest realiseren tot aan 80 miljard kubieke meter gas per jaar in 2010 (Kandiyoti 2008, p. 85).

Gazprom heeft geprobeerd de plannen van Turkmenistan om in de toekomst gas te exporteren naar India en Pakistan via Iran te verstoren en wees Turkmenistan elke keer op het feit dat ze aan hun 25 jarige contract moesten voldoen, en niet de capaciteiten heeft om zich naar andere markten uit te breiden (Kandiyoti 2008, p. 85). Onderhandelingen tussen China en Turkmenistan in 2007 over een pijpleiding met een exportcapaciteit van 30 miljard kubieke meter zorgden ervoor hadden meer succes en gaf Turkmenistan een potentieel alternatief voor de Russische afhankelijkheid.

De economische crisis van 2008 heeft veel invloed gehad op Gazprom en de Russische energiesector. De economische crisis heeft gezorgd voor een sterke afname van de vraag naar gas vanuit Europa. Tegelijkertijd was Turkmenistan ontevreden over de lage prijzen die Gazprom betaalde voor het gas uit Turkmenistan en de hoge prijs waarmee dat gas werd doorverkocht. In April 2009 werd de export van gas uit Turkmenistan naar Rusland abrupt verstoord door een explosie bij een pijpleiding. Ook nadat Turkmenistan de pijpleiding had gerepareerd weigerde Gazprom de in het contract aangegeven volume te importeren, waardoor deze verstoring niet meer werd hersteld (BBC 2009).

Nieuwe onderhandelingen tussen Rusland en Turkmenistan verlaagden de import van Rusland uit Turkmenistan van meer dan 40 miljard kubieke meter naar minder dan 10 miljard kubieke meter. Deze daling had een enorme economische gevolgen voor Turkmenistan, waar het

budget van de overheid voor meer dan 50% afhankelijk is van de export van gas (Åslund 2010, p. 165). In 2016 zal Rusland geheel stoppen met de import van gas uit Turkmenistan (NGE 2016). Voor Turkmenistan was het derhalve noodzakelijk geworden om hun gas te exporteren naar andere klanten, en het Centraal Azië-China pijpleiding project werd versneld.

Deze 3666 km lange gaspijpleiding werd in 2009 geopend en zorgt ervoor dat Turkmenistan en andere kleinere exporteurs van gas in Centraal Azië ook naar China gas kunnen exporteren. Hoewel dit goed is voor China en Turkmenistan ondermijnt dit de geopolitieke dominante positie van Rusland in Centraal Azië. De drastische afname van import van Turkmeens gas van Gazprom heeft er ook toe geleid dat voor Turkmenistan de Trans-Kaspische pijpleiding interessanter wordt. Deze pijpleiding verbindt Turkmenistan met Azerbeidzjan, vanwaar Turkmenistan gas via de Nabucco pijpleiding zou kunnen exporteren naar de Europese markt (Bilgin 2009, p. 4487).

Als de Westerse sancties tegen Iran verdwijnen bestaat ook de mogelijkheid dat Iran, met op Rusland na de grootste reserves van gas, wordt aangesloten op deze pijpleiding (Bilgin 2009, p. 4487). Een Trans-Kaspische pijpleiding kan de dominantie van Rusland in de Europese gasmarkt ernstig ondermijnen, en het is waarschijnlijk dat deze plannen op veel weerstand van Rusland zullen stuiten. De invloed van Rusland op Turkmenistan werd beperkt zodra Turkmenistan de mogelijkheden kreeg met meerdere landen handel te drijven en niet meer alle export van gas via Rusland ging.

5. Gaspolitiek: Politiek krachtenspel in Oekraïne

Lang niet alle landen van de voormalige Sovjet-Unie zijn zo rijk aan grondstoffen als Turkmenistan. Deze landen zijn vaak in grote mate afhankelijk van de energie die ze importeren uit Rusland. Balmaceda noemt de landen die afhankelijk zijn van energie import uit Rusland *energy-poor states* (Balmaceda 2013, p. 4). Omdat Gazprom een monopolie heeft op de export van Russisch gas hebben deze landen die afhankelijk zijn van Russisch gas al het probleem dat ze niet de optie hebben om via een ander energiebedrijf gas goedkoper te importeren: wat ze een slechte onderhandelingspositie geeft ten opzichte van Gazprom.

De belangrijkste van deze energie arme landen is Oekraïne dat zelfs na de energiecrisis met Rusland in 2006 en 2009 goed was voor 80% van de doorvoer van Russisch gas naar West Europa (Henderson and Mitrova 2015, p. 66). Van de voormalige Sovjet Staten is Oekraïne ook de belangrijkste importeur van Russisch gas. Net als in Rusland is de energieconsumptie in Oekraïne erg inefficiënt. Na de val van de Sovjet-Unie bleef de prijs die Oekraïne moest betalen voor Russisch gas laag. Langzaam is de prijs voor Russisch gas gaan stijgen en zijn de financiële mogelijkheden van Oekraïne om deze import te betalen minder geworden. De consumptie van energie en gas in Oekraïne is sterk gesubsidieerd wat het onaantrekkelijk maakt voor de private sector om te investeren in efficiënter gebruik van energie. Aan het einde van 1994 bestond 50% van de uitgaven aan geïmporteerde goederen uit kosten voor energie en waren deze uitgaven goed voor 65% van de buitenlandse schulden van Oekraïne (Balmaceda 2013, p. 104).

Oekraïne heeft een deel van de schulden proberen te verwerken aan de hand van politieke concessies aan Rusland door Rusland een groot deel van de Zwarte Zee vloot te overhandigen en marinebases op de Krim te laten gebruiken in ruil voor het verminderen van de schulden van de energie import (NYT 1995). In ruil voor de lage kosten die Rusland moest betalen om het gas via Oekraïne te exporteren kreeg Oekraïne goedkoper gas uit Rusland. Het gas werd tegen kunstmatig lage prijzen aan de Oekraïense bevolking verkocht door het Oekraïense staatsbedrijf NAK Naftohaz. Hoewel de Oekraïense bevolking niet direct werd geraakt door hoge gasprijzen vanwege de kunstmatig lage prijs, leed de bevolking wel indirect onder de schulden en kosten die het opleverde voor de Oekraïense overheid (Balmaceda 2013, p. 104).

Na de Oranjerevolutie

Aan het begin van 2006 ontstond er een crisis rondom de gasafspraken tussen Oekraïne en Rusland. Oekraïne betaalde een lagere prijs voor het gas dan veel andere voormalige Sovjet staten. De Oekraïense zware industrie betaalde zo weinig voor het Russische gas dat het goedkoper staal aan het produceren was dan de Russische zware industrie. Lage lonen in Oekraïne zorgden ervoor dat de 80% van de kosten van de Oekraïense staalindustrie kwam via de gesubsidieerde energiekosten (Blavatsky 2005, p. 1). Rusland wilde de prijzen voor gas naar voormalige Sovjet-landen verhogen en ook de speciale prijs voor Oekraïne drastisch verhogen. Oekraïne weigerde de bijna 5 keer zo hoge prijs te betalen, waardoor Gazprom de gaslevering naar Oekraïne stopte. Uiteindelijk ging Oekraïne akkoord met een verdubbeling van de gasprijs en een groter aandeel van de import van gas uit Turkmenistan in plaats van Rusland. Ook zou de import van gas naar Oekraïne voortaan geleverd worden met een relatief onbekend bedrijf RosUkrEnergó als tussenhandelaar (Balmaceda 2013, p. 120). Het idee dat de import van gas uit Turkmenistan Oekraïne minder afhankelijk maakte van Russisch gas is volgens Balmaceda misleidend, omdat het niet na te gaan is waar het geïmporteerde gas alsnog vandaan komt. Het geïmporteerde gas uit Turkmenistan gaat via Rusland naar Oekraïne. Gazprom is verantwoordelijk voor de gasleveringen uit Rusland en Turkmenistan, maar dit gas wordt via RosUkrEnergó aan Oekraïne verkocht voor veel hogere bedragen (Balmaceda 2013, p. 120).

Het is al met al niet duidelijk wat de oorzaak is van deze nieuwe prijsafspraken en de specifieke rol van RosUkrEnergó als tussenhandelaar. De onderhandelingen van 2006 leidde tot een situatie waar RosUkrEnergó een groot deel van de winsten uit de Oekraïense energiesector kon opstrijken en steeds meer invloed kreeg in de Oekraïense energiemarkt. Onenigheden tussen Gazprom en het Oekraïense staatsbedrijf NAK Naftohaz over de schulden van Naftohaz bleven onopgelost, wat in januari 2009 resulteerde in een nieuw conflict tussen Rusland en Oekraïne en het afsluiten van de toestroom van gas naar Oekraïne. Ook Oost-Europese landen werden hierdoor afgesloten van Russisch gas, wat de druk op Oekraïne vergrootte (Balmaceda 2013). Oekraïne ging uiteindelijk akkoord met hogere gasprijzen en Rusland hoefde nog steeds relatief weinig te betalen voor het vervoeren van gas door Oekraïne.

De verschillende ruzies en energiecrises onder het bewind van pro-Europese politici van Oekraïne als Viktor Joesjtsjenko en Joelia Tymosjenko hebben bijgedragen aan de overwinning

van de pro-Russische Viktor Janoekovytsj (Balmaceda 2013, p. 135). Janoekovytsj maakt in 2010 nieuwe afspraken met Rusland in de Kharkiv akkoorden. In deze akkoorden wordt het contract waarin Rusland belangrijke infrastructuur in voor de Zwarte Zee vloot in de Krim verlengd tot 2042 (Sherr 2010, p. 3). Ook worden er afspraken gemaakt over een maximale plafond voor de prijs van de import van gas en wordt er niet meer gebruik gemaakt van RosUkrEnergo als tussenbedrijf¹. De korting die Oekraïne kreeg op de Russische gasprijs zouden dienen als Russische betaling voor het gebruik van de Zwarte Zee vloot tot 2042 (Balmaceda 2013, p. 147). De Oekraïense afhankelijkheid van goedkoop Russisch gas zorgden voor een slechte onderhandelingspositie van Oekraïne ten opzichte van Rusland in de onderhandelingen over de Krim. (Sherr 2010, p. 10)

Door het stoppen van gas naar Oekraïne in 2009 verloor Gazprom 1,5 miljard dollar aan export, hieruit blijkt ook dat Rusland bereid is om economische korte termijn belangen op te offeren voor politieke doeleinden (Sherr 2013, p. 84). Na de pro-Europese Oranjerevolutie in 2004 begon het beleid van Rusland ten opzichte van Oekraïne te veranderen van een *subsidy and loyalty* model naar een *Threat and leverage* model (Sherr 2013, p. 72). In de loop der tijd begon de *soft power* invloed van Rusland over Oekraïne via gunstige gasprijzen en economische invloed steeds meer elementen van dwang en *hard power* te bevatten, en lijkt het meer op de *soft coercion* beschreven door James Sherr (Sherr 2013, p. 14).

Met de val van de Sovjet-Unie erfde Oekraïne de belangrijkste doorvoerpipeline naar de Europese markt en veel infrastructuur voor het opslaan van gas. Gebrek aan leiderschap en samenwerking van de politiek in Oekraïne gepaard met slechte transparantie en veel corruptie in het bedrijfsleven hebben ervoor gezorgd dat Oekraïne niet in staat is deze gunstige positie om te zetten in een goede onderhandelingspositie met Rusland en hebben Gazprom de mogelijkheid gegeven om hun invloed op de Oekraïense energiemarkt ver uit te breiden. Pas nadat de gasprijzen voor Oekraïne erg hoog begonnen te worden werden de eerste stappen van de Oekraïense industrie gezet om hun fabrieken efficiënter te maken.

¹ Er wordt vernomen dat er via de constructie met RosUkrEnergo als tussenbedrijf een groot deel van de gasinkomsten die normaal naar NAK Naftohaz gingen werden doorgesluisd naar de Oekraïense oligarch Dmytro Firtash en beweerde Russisch-Oekraïense maffiabaas Semjon Mogilevitsj (Guardian 2008).

Verder verval samenwerking

Tegelijkertijd heeft Rusland veel geïnvesteerd om minder van Oekraïne afhankelijk te zijn als doorvoerland. Nieuwe pijpleidingen als de Blue Stream naar Turkije en een directe verbinding met de Duitse markt via de Nordstream pijpleidingen hebben de onderhandelingspositie van Oekraïne verder verzwakt. Na de pro-Europese Maidanrevolutie in 2014 zijn de verhoudingen tussen Oekraïne en Rusland nog veel slechter geworden. De Russische annexatie van de Krim en de burgeroorlog in de Donbass regio van Oekraïne hebben een gigantische impact gehad op de economische betrekkingen en de handel in energie tussen Oekraïne en Rusland. De Oekraïense economie is in 2014 met 7% gekrompen en in 2015 met 12% (Economist 2016).

Het overgrote deel van deze economische schade komt uit het Oosten van het land, waar de burgeroorlog de economie heeft stilgelegd. Dit heeft grote gevolgen voor de import van Russisch gas door Oekraïne, de consumptie van gas is met 22% gedaald door de burgeroorlog, slechte economie en relatief warme winter. In 2013 kwam 92% van het geïmporteerde gas nog uit Rusland (OEC), in 2015 is dit nog maar 37% (Iwański 2016, p. 1). De pijpleidingen die normaal het gas via Oekraïne naar Europa stuurde zijn nu deels omgeschakeld zodat Oekraïne het gas via Europa kan importeren. Door de lagere vraag naar gas van de Europese markt is het makkelijker om deze omschakeling te faciliteren en lastig voor Gazprom om dit proces te belemmeren.

De prijs voor gas die Oekraïne aan Gazprom betaalde ging verder omhoog tijdens de annexatie van de Krim en de conflicten in Oost Oekraïne in 2014. Om de invloed van de omgekeerde gasstroom vanuit Europa te belemmeren werden de prijzen voor Oekraïne later dat jaar weer verlaagd. Gazprom heeft zelfs geprobeerd de toevoer van gas naar Polen en Hongarije te verminderen zodat deze landen minder mogelijkheden hadden om gas door te sturen naar Oekraïne. Deze maatregelen hebben Gazprom vele miljarden aan gemiste inkomsten opgeleverd en zijn vanwege de langdurige lage vraag naar gas vanuit Europa ineffectief gebleken (Bloomberg 2016).

6. Gaspolitiek: Politiek krachtenspel in Litouwen

Litouwen valt, evenals de Oekraïne, onder de door Balmaceda beschreven energie arme naties. Litouwen is geen belangrijk doorvoerland. Na de onafhankelijkheid had Litouwen vrijwel geen eigen energiebronnen is en was het volledig afhankelijk van de import van energie uit Rusland. Litouwen is wel belangrijk voor het voorzien van de Russische enclave Kaliningrad van gas en olie uit Rusland. Litouwen erfde de Ignalina kerncentrale en de Mažeikiai olieraffinaderij van de Sovjet-Unie. Deze twee belangrijke centrales waren echter volledig afhankelijk van de import van Russische grondstoffen (Balmaceda 2013, p. 209).

Net als Turkmenistan en Oekraïne was Litouwen na de onafhankelijkheid erg inefficiënt met het energieverbruik. Litouwen moest na de onafhankelijkheid een veel hogere prijs voor gas betalen dan Oekraïne en had geen infrastructuur naar andere landen waar Litouwen gas van kon importeren. In 1990 werd de toevoer van olie vanuit Rusland naar de Mažeikiai volledig gestopt om het onafhankelijkheidsproces van Litouwen te belemmeren (LATimes 1990). Deze blokkade maakte Litouwse beleidsmakers bewust van de enorme invloed die de Russische energiesector had op Litouwen en het belang van het verminderen van deze invloed, onder andere door het verbruik van energie efficiënter te maken.

Afhankelijkheid olie uit Rusland

Om de raffinaderij van Mažeikiai minder afhankelijk te maken van olie die via de pijpleiding van Rusland naar Litouwen werd bij het Litouwse kustplaatsje Būtingė een olieterminal aangelegd waar via olietankers Litouwen van olie voorzien (Grigas 2012, p. 4). Omdat het transport via de pijpleiding met Rusland veel goedkoper was, werd de terminal aanvankelijk vooral gebruikt voor de export van olie uit Rusland. De olieraffinaderij was essentieel voor de Litouwse economie en zorgde een lange tijd voor een kwart van belastinginkomsten van Litouwen (Balmaceda 2013, p. 225). Het Russische oliebedrijf LUKoil was de belangrijkste producent van olie voor de raffinaderij en deed veel moeite om controle te krijgen over de raffinaderij en de olieterminal in Būtingė. Tijdens het privatiseringsproces werd echter gekozen voor het Amerikaanse Williams Companies in plaats van LUKoil. De angst voor meer controle door Rusland over de Litouwse energieveiligheid en de hoop van Litouwse politici voor meer Amerikaanse betrokkenheid bij de energieveiligheid was doorslaggevend.

Als reactie op de verkoop van de raffinaderij aan Williams Companies leverde LUKoil geen constante stroom van olie meer naar de raffinaderij, waardoor de Williams niet zeker kon zijn op winst en de productie van de raffinaderij werd gesaboteerd (WSJ 2001). Vanwege de onrustige situatie en slechte omzet besloot Williams Companies uit het project te stappen. De garanties van de Litouwse overheid aan Williams Companies zorgde ervoor dat de Litouwse staat ging opdraaien voor het grootste deel van de verliezen. De grote invloed die LUKoil had op een aantal Litouwse politici en de rol van LUKoil bij de problemen met levering van olie zorgde voor grote weerstand van andere Litouwse politici tegen een mogelijke overname van LUKoil. Door de politieke druk tegen een overname van LUKoil werd er gekozen voor een overname van het Russische oliebedrijf Yukos, waarvan vernomen werd dat het veel minder connecties had met in de Litouwse politiek en het Kremlin (Balmaceda 2013, p. 227). Na de arrestatie van Chodorkovski, de CEO van Yukos en de hoge boete voor Yukos, werden de aandelen in de raffinaderij verkocht aan het Poolse PKN Orlen. Ook deze aankoop probeerde Rusland te belemmeren door schade aan de pijpleiding naar Litouwen niet te repareren (Reuters 2007).

Afhankelijkheid gas uit Rusland

In de jaren 90 werd ook de gas industrie van Litouwen geprivatiseerd. Gazprom was de enige leverancier van gas naar Litouwen en werd de belangrijkste eigenaar van het staatsgasbedrijf Lietuvos Dujos. Gazprom zorgde ervoor dat het voortaan 70% van de gaslevering via afgesproken relatief lage prijzen zou verkopen aan Lietuvos Dujos, terwijl de overige 30% via andere gasbedrijven die het voor ongereguleerde prijzen aan de Litouwse markt konden verkopen. Het enige echte andere gasbedrijf was de dochteronderneming van Gazprom Dujotekana. Deze constructie zorgde ervoor dat Gazprom meer invloed kreeg over de Litouwse markt en een groot deel van het gas tegen ongereguleerde hoge prijzen kon verkopen (Balmaceda 2013, p. 231).

Hoewel Litouwen in 2004 lid werd van de NAVO en Europese Unie veranderde dit niet gelijk veel aan de grote afhankelijkheid van de import van gas van Gazprom en de dominantie van Gazprom in de Litouwse markt. Vanaf 2006 werd het de zwakke positie van Litouwen ten opzichte van Rusland steeds evidenter door de conflicten tussen Rusland en Oekraïne in 2006 en 2009 en het conflict tussen Rusland en Wit-Rusland in 2007. Daarbij werden de prijzen die Litouwen voor gas moest betalen tussen 2005 en 2008 verviervoudigd. De strategische positie

van Litouwen als doorvoerland tussen Rusland en de Russische enclave Kaliningrad werd beëindigd door de komst van de Nord Stream pijpleiding die een directe verbinding vormt tussen Rusland en Duitsland via de Baltische zee. (Whist 2008)

De aanhoudende afhankelijkheid van Russisch gas heeft ervoor gezorgd dat Litouwen is gaan investeren in een terminal voor *Liquified Natural Gas*, vloeibaar gas dat per schip vervoert kan worden, waardoor Litouwen meer gas uit onder andere Noorwegen kan importeren (NGE 2015). Doordat Litouwen niet de kortingen kreeg voor energie uit Rusland en er niets was om de klappen van de hoge energiekosten op te vangen, zoals in Oekraïne het geval was, is er vanaf de onafhankelijkheid van Litouwen veel meer geïnvesteerd in efficiënt energiegebruik. De afhankelijkheid van geïmporteerde energie van Litouwen ging van 70% in 1990 naar 42% in 2003, grotendeels door efficiëntere consumptie.

Veranderingen energieafhankelijkheid

De Ignalina kerncentrale die essentieel was voor de Litouwse elektriciteitsproductie moest vanwege veiligheidsredenen van de EU gesloten worden, wat hervormingen in het Litouwse energiebeleid des te noodzakelijker maakte (Balmaceda 2013, p. 217). Het sluiten van de kerncentrale zorgde ervoor dat Litouwen in 2009 voor 80% afhankelijk werd van geïmporteerde energie. Het sluiten van de kernenergiecentrale en het EU beleid voor meer investeringen in duurzame energie hebben ervoor gezorgd dat Litouwen al in 2013 de duurzame energie targets van 23% in 2020 wist te behalen (Eurostat).

Eind 2015 werd Litouwen toegevoegd aan de "Baltische Energiering", een project dat de Baltische staten via Zweden en Polen moet aansluiten op het Europese energienetwerk (EC 2015, p. 1). Hoewel Rusland nog steeds belangrijk is voor de energievoorziening van Litouwen is de Litouwse energieafhankelijkheid van Rusland sterk afgenomen. Pogingen waarin de Russische energiesector meer invloed op de Litouwse markt hebben proberen te krijgen zijn uiteindelijk maar weinig effectief gebleken en hebben zelfs bijgedragen aan een onderzoek van de Europese Commissie naar de prijzenpraktijken van Gazprom, waar Litouwen één van de hoogste prijzen voor gas aan moest betalen. De hoge prijzen voor energie die Litouwen al vanaf het begin aan Rusland heeft moeten betalen hebben de politieke wilskracht tot verandering geschapen die in Oekraïne tot 2014 ver te zoeken was.

7. Gaspolitiek: Politiek krachtenspel Wit-Rusland

Niet alle landen hebben geprobeerd zich te bevrijden van de energieafhankelijkheid van Rusland. Wit-Rusland geniet in tegenstelling tot Litouwen en Oekraïne nog van relatief warme banden met Rusland en betaalt lagere prijzen voor olie en gas. Met 86% van de totale energie afkomstig uit het buitenland is Wit-Rusland een van de meest energieafhankelijke landen ter wereld. Van die buitenlandse energie import komt 90% uit Rusland (BelarusDigest 2016). Daar komt nog eens bovenop dat de Wit-Russische exportsector erg afhankelijk is van energie en grondstoffen uit Rusland. De Wit-Russische export bestaat voor een derde uit geraffineerde olie uit Rusland en de helft van de overige export bestaat uit export uit energie-intensieve industrieën. De zware industrieën in Wit-Rusland uit de Sovjet tijd zijn erg inefficiënt met energieverbruik.

Russisch gas wordt gebruikt voor 90% van de productie van elektriciteit en warmte. In tegenstelling tot Oekraïne en Litouwen is er in Wit-Rusland geen kerncentrale uit de Sovjet tijd achtergebleven. Hoewel niet Wit-Rusland een minder belangrijk doorvoerland is voor Russisch gas en olie naar Europa dan Oekraïne is het speelt het alsnog een cruciale rol voor de export van Rusland (BelarusDigest 2016). Voor de annexatie van de Krim en de burgeroorlog in Oekraïne ging 20% van de Russische gasexport naar Europa via de Northern Lights pijpleiding en de Yamal-Europa pijpleiding in Wit-Rusland. Voor de olie naar Europa ging 36% via de “Druzhba” (vriendschap) pijpleiding in Wit-Rusland (Balmaceda 2013, p. 155). Anders dan in Oekraïne heeft Gazprom eigenschap over deze twee gaspijpleidingen na hun overname van voormalige Wit-Russische Beltransgaz (NGE 2011).

Rol van politiek Wit-Rusland

De politieke situatie van Wit-Rusland speelt een belangrijke rol in de verhoudingen tussen Wit-Rusland en Rusland. Anders dan in Litouwen en Oekraïne ligt is vrijwel alle politieke macht geconcentreerd rondom president Aleksandr Loekasjenko. Vanwege deze concentratie van macht en invloed speelt Loekasjenko een essentiële rol in de onderhandelingen met Rusland en Gazprom en kunnen Rusland en Gazprom minder gebruik maken van verschillende facties en oligarchen zoals in Oekraïne en in mindere mate in Litouwen. Doordat Loekasjenko zich opstelt als een trouwe bondgenoot en zijn grote populariteit in Rusland heeft Rusland relatief weinig ruimte om zware eisen te stellen aan Wit-Rusland bij onderhandelingen (Balmaceda

2013, p. 164). Door de unieke band die Wit-Rusland met Rusland onderhield kon Wit-Rusland tegen bijna interne Russische marktprijzen voor gas een van te voren afgesproken hoeveelheid kopen.

Deze hoeveelheid was echter nooit genoeg om Wit-Rusland van gas te voorzien waardoor er regelmatig nieuwe onderhandelingen moesten plaatsvinden tussen Gazprom en Wit-Rusland. Bij deze onderhandelingen werd de openstaande schuld van Wit-Rusland aan Gazprom en het uitblijven van privatisering van het Wit-Russische staatsgasbedrijf Beltransgaz een steeds groter probleem (Balmaceda 2013, p. 167). Dit probleem zorgde er eind 2002 voor dat Gazprom de toevoer van gas naar Wit-Rusland met 50% verlaagde en werd er door Gazprom geëist dat Wit-Rusland hogere prijzen ging betalen dan de interne markt. Deze situatie zorgde ervoor dat Wit-Rusland hogere prijzen ging betalen en besloot Beltransgaz te privatiseren wat essentieel was voor Gazprom om hun invloed op het Wit-Russische gasnetwerk te vergroten (Balmaceda 2013, p. 167).

De overname van Beltransgaz door Gazprom ging echter niet zomaar. Onder blijvende druk van Rusland werd 50% van Beltransgaz geleidelijk aan verkocht aan Gazprom. Tegelijkertijd verlaagde Loekasjenko de gasprijs voor huishoudens in Wit-Rusland die hierdoor lager werden dan de prijs die Wit-Rusland voor de import van Russisch gas betaalde. Het overige deel van de winsten van Beltransgaz werd overgemaakt naar een overheidsfonds, waardoor Beltransgaz niets meer opleverde voor Gazprom. Pogingen van Gazprom om de gasprijs naar Wit-Rusland te verhogen gingen gepaard met hevige reacties van Loekasjenko, waardoor Wit-Rusland ondanks de prijsverhogingen veel minder bleef betalen voor Russisch gas dan andere landen in de voormalige Sovjet-Unie (Balmaceda 2013, p. 186).

In de aanloop van de presidentsverkiezingen in december 2010 worden de lonen flink verhoogd, wat bijdroeg aan een economische crisis en hoge inflatie in 2011. Om de economische situatie te stabiliseren ging Loekasjenko akkoord met het verkopen van de andere helft van Beltransgaz aan Gazprom in ruil voor lagere prijzen voor olie en gas (NGE 2011).

De val van de Sovjet-Unie zorgde ervoor dat Wit-Rusland net als Litouwen wel olieraffinaderijen had maar geen olie produceerde om hier gebruik van te maken. Wit-Rusland speelde een belangrijke rol in de olie-industrie van de Sovjet-Unie, de aardolie werd vanuit Rusland naar Wit-Rusland getransporteerd en daar verder verwerkt en verkocht (Guardian 2007). Gunstige

belastingtarieven en de afwezigheid van handelsbarrières maakte het aantrekkelijk voor Russische oliebedrijven om gebruik te maken van de Wit-Russische raffinaderijen. Hoewel Russische oliebedrijven als Slavneft en LUKoil wel gebruik konden maken van de raffinaderijen in hun waardeketen en een deel van de Russische belastingen op de olie-industrie konden ontwijken (Balmaceda 2013, p. 174).

De Russische olie-industrie heeft meerdere malen geprobeerd hun eigendom over de raffinaderijen te vergroten, maar stuitte op een gebrek aan medewerking van Loekasjenko. Hoewel de Russische olie-industrie maar zeer weinig succes wist te boeken in de overname van de Wit-Russische raffinaderijen bleef de samenwerking tussen de Wit-Russische olie-industrie en Russische olieproducenten financieel erg aantrekkelijk (Balmaceda 2013, p. 170). Via deze constructie kan Wit-Rusland tegen lage prijzen aardolie importeren uit Rusland en de geraffineerde olie tegen hoge prijzen verkopen aan de Europese markt. Een derde van de raffineerde olie in Wit-Rusland werd in Wit-Rusland zelf gebruikt, de rest werd verkocht aan de lucratieve Europese markt.

De belasting die Russische bedrijven betaalde aan Wit-Rusland over de geëxporteerde olie waren 50% tot 60% lager dan de Russische belasting op olie-export (NYTimes 2010). Ontevredenheid van Rusland over de misgelopen inkomsten leidde in 2007 tot de totale stop van olie door de Druzhba pijpleiding naar Wit-Rusland. Rusland eiste dat voortaan alle belasting op olie-export naar Rusland zou gaan en anders de goedkope export van olie naar Wit-Rusland werd beëindigd (Balmaceda 2013, p. 194). Uiteindelijk werd afgesproken dat Rusland geleidelijk het grootste deel van de belastingen op de olie-export via Wit-Rusland zou ontvangen. Hoewel Wit-Rusland minder geld verdient dan voorheen zorgt de goedkope olie uit Rusland dat de oliesector van Wit-Rusland een belangrijk exportproduct blijft (OEC).

Afhankelijkheid

Hoewel de verhoudingen tussen Loekasjenko en Rusland lang niet altijd even vriendschappelijk zijn is mede door het beleid van Loekasjenko Wit-Rusland erg afhankelijk van Rusland. De subsidies van Rusland aan Wit-Rusland in de vorm van lage prijzen voor olie en gas dragen jaarlijks voor bijna 15% bij aan het BNP van Wit-Rusland (BelarusDigest 2015). Pogingen van Wit-Rusland om minder afhankelijk te worden van de import van energie uit Rusland zijn maar weinig succesvol.

Tegen de grens met Litouwen wordt de eerste kerncentrale in Wit-Rusland gebouwd waarvan men verwacht dat deze in 2018 actief zal zijn (World Nuclear Association). Hoewel deze kerncentrale een groot deel van Wit-Rusland van energie kan voorzien draagt het niet bij aan een grotere onafhankelijkheid ten opzichte van Rusland. De kerncentrale wordt gebouwd door een Russisch bedrijf met Russische specialisten en de bouw wordt gefinancierd door leningen van Rusland (BelarusDigest 2014). Ook de brandstof voor de kerncentrale zal geïmporteerd worden uit Rusland. Sinds de onafhankelijkheid van Wit-Rusland is er weinig verandering gekomen in de grote energieafhankelijkheid van Wit-Rusland. Door de lage prijzen voor olie en gas uit Rusland zijn er weinig investeringen gedaan in efficiëntere energieconsumptie.

8. Veranderingen in de Europese markt

De Europese markt is verreweg de belangrijkste voor de Russische energiesector. Veel van de Russische import van gas is vastgelegd in lange termijn contracten tussen Europese nutsbedrijven en Gazprom in eerder genoemde lange termijn *take-or-pay* contracten. In deze contracten wordt een minimum hoeveelheid afgesproken die de nutsbedrijven toezeggen te kopen tegen een afgesproken prijs. Op het niet nakomen van deze afspraken staan hoge boetes, zodat Gazprom zeker weet dat het gewonnen gas verkocht wordt, en Europese nutsbedrijven zeker weten dat er gas geleverd wordt (Henderson and Mitrova 2015, p. 29). Deze *take-or-pay* waren aantrekkelijk omdat hierin de koopprijs voor Europese nutsbedrijven beschermt werd tegen eventuele prijsverhogingen in de toekomst. Sinds 2008 hebben er echter grote veranderingen plaatsgevonden in de vraag naar gas in de Europese markten en in de energiemarkt zelf. De economische crisis heeft een de vraag naar gas vanuit Europa sterk verminderd. Deze lage vraag naar Russisch gas en het trage herstel wordt versterkt door twee andere factoren. Vanuit de Europese Unie worden lidstaten aangespoord meer te investeren in duurzame energie. In toenemende mate zullen EU lidstaten hun gascentrales vervangen met windmolens en zonnepanelen, waardoor de markt voor gas in Europa zal krimpen (Henderson and Mitrova 2015, p. 31). De Europese Commissie ziet de Europese doelstellingen als onafscheidelijk onderdeel van de energieveiligheid van Europa (EC Energy Security 2014, p.12). De Europese Unie heeft wilt in 2030 27% van de de energie opwekken uit duurzame bronnen en de co2 uitstoot van 40% verminderen ten opzichte van 1990. Tevens heeft de Europese Unie als doelstelling 27% van de energieconsumptie te besparen ten opzichte van het gebruikelijke scenario (EC Climate Energy 2014, p. 18). Volgens de Europese Commissie draagt het nastreven van deze klimaatdoelstellingen bij aan de energieveiligheid van de Europese Unie en zal het de Europese Unie minder afhankelijk maken van gas en olie uit Rusland.

Schaliegas

Nieuwe technieken in het winnen van schaliegas hebben er voor gezorgd dat de Verenigde Staten nu een grotere producent is van gas dan Rusland. Door deze enorme toename van beschikbaar gas in de Amerikaanse markt is de prijs zo laag geworden dat het tijdelijk rendabel is om Amerikaans gas als LNG te exporteren naar Europa. Een grote voorraad kolen die uit de Amerikaanse markt zijn geconcurrereerd worden in toenemende naar Europa geëxporteerd, waar

ze sterk concurreerde met de destijds op hoge olieprijsen gebaseerde prijs voor Russisch gas (FT 2012). Hoewel Iran op Rusland na de grootste gasreserves ter wereld beschikt, kan het vanwege economische sancties geen gas exporteren naar Europa. In de toekomst kan deze situatie veranderen en is het mogelijk dat ook Iran probeert gas te exporteren naar de Europese markt. Maatregelen vanuit de Europese Unie zorgden ervoor dat de controle van de grootste Europese nutsbedrijven op de energiemarkt moest worden opgebroken, waardoor deze nieuwe spelers op de Europese energiemarkt makkelijker hun weg naar de consument konden vinden. Dit heeft als gevolg gehad dat de contracten tussen de Europese kopers en Gazprom onder druk zijn komen staan en dat Gazprom de prijzen en volumes in de *take-or-pay* contracten heeft moeten bijstellen naar 70% van de afgesproken prijs (De Jong, Auping, Govers 2014, p. 27) (Henderson and Mitrova 2015, p. 34). Een andere belangrijke verandering voor Gazprom is de klacht tegen Gazprom die in 2012 is ingediend bij de Europese Commissie door Litouwen. De grote verschillen in prijzen die Gazprom vroeg aan verschillende kopers en clausules in contracten die kopers verboden gas aan andere staten door te verkopen wordt in strijd geacht met Europese antitrustwetgeving. Er zijn EU lidstaten die op basis van hun energieafhankelijkheid een hogere gasprijs betalen. De prijsverlagingen in ruil voor controle van Gazprom over infrastructuur zullen door deze aanklacht in de toekomst waarschijnlijk minder een rol spelen in Gazprom's exportbeleid naar EU landen (Henderson and Mitrova 2015, p. 49).

Krimpemde gasproductie Europa

Niet alle veranderingen in de Europese markt zijn nadelig in voor Gazprom. De problemen rondom de gaswinning in Groningen en de dalende gaswinning uit de wateren rondom het Verenigd Koninkrijk zullen zorgen voor een steeds grotere Europese import van gas. Ook Noorwegen, naast Rusland de belangrijke exporteur van gas naar Europa heeft te kampen met dalende gaswinning. Veel gas exporterende landen in Noord Afrika hebben te maken met politieke instabiliteit, waardoor investeringen in de Noord Afrikaanse gasindustrie, infrastructuur en exportcapaciteit zullen worden uitgesteld (Henderson and Mitrova 2015, p. 38). Pogingen van Europese landen om zelf schaliegas te winnen stuiten vaak op veel politieke en maatschappelijke weerstand. Het is onwaarschijnlijk dat de schaliegas revolutie in Europa van de grond komt en een grote impact gaat hebben op de Europese gaswinning. Verwacht wordt dat de Europese gasproductie van 250 miljard kubieke meter gas in 2014 geleidelijk aan zal dalen naar een productie van 150 miljard kubieke meter gas in 2030 (Henderson and Mitrova 2015, p. 37).

Hoewel Gazprom actief zoekt naar mogelijkheden om gas te exporteren naar China, moeten er nog enorme investeringen gedaan worden om deze infrastructuur naar China aan te leggen. De lage energieprijzen zullen deze investeringen vertragen, waardoor de export naar China langzaam op gang komt (Henderson and Mitrova 2015, p. 28). Hoewel de Chinese markt grote mogelijkheden biedt voor Gazprom, zal in de nabije toekomst Europa verreweg de belangrijkste afzetmarkt voor Gazprom blijven.

9. Conclusie

In alle onderzochte gevallen en situaties blijkt dat de energiesector een belangrijke rol speelt in het behouden en versterken van de invloed van Rusland in voormalige Sovjet-landen. De verhoudingen tussen Rusland en voormalige Sovjet-landen is niet alleen afhankelijk van Rusland's *hard power*. Er is echter ook geen sprake van een aantrekkingskracht tot samenwerking met Rusland zoals dat wordt beschreven in Joseph Nye's *soft power*. De complexe verhoudingen tussen Rusland en de onderzochte voormalige Sovjet-landen is er sprake van grote afhankelijkheid en noodzaak tot economische samenwerking met Rusland. Op kritieke momenten in de verhoudingen tussen Rusland en de onderzochte voormalige Sovjet-landen is Rusland bereid om tegen hoge korte termijn kosten de energietoevoer van goedkope energie naar de afhankelijke kopers te stoppen.

Deze elementen van dwang in de economische samenwerking zorgen ervoor dat er elementen van *hard power* terug te vinden zijn in de noodzakelijke economische samenwerking, en er dus sprake is van *soft coercion*. Een belangrijke oorzaak voor de grote mate van energieafhankelijkheid van Litouwen, Oekraïne en Wit-Rusland zijn de energie inefficiënte woningen en industrieën afkomstig uit de tijd van de Sovjet-Unie. Hierdoor waren deze economieën in grote mate afhankelijk van goedkoop gas uit Rusland. Noodzakelijke investeringen en verbeteringen in efficiëntere omgang met energie komen in de onderzochte landen pas op gang op het moment dat Rusland de gasprijzen verhoogt.

In het geval van Litouwen vonden deze investeringen al plaats gelijk na de afscheiding van de Sovjet-Unie, omdat Litouwen gelijk dezelfde prijs en soms zelfs meer moest betalen dan de Europese markt. Van de onderzochte landen heeft Litouwen het meeste geïnvesteerd in pogingen de energieafhankelijkheid van Rusland te verminderen. Hoewel het land nog steeds in grote mate afhankelijk is van de import van olie en gas uit Rusland heeft Litouwen grote vorderingen gemaakt in het aanleggen van infrastructuur voor import van energie via de havens in de Baltische zee. Lidmaatschap van de Europese Unie en de NAVO in 2004 hebben gezorgd voor een bepaalde mate van garantie in veiligheid en ervoor gezorgd dat Litouwen is aangesloten op het Europese elektriciteitsnetwerk via de Baltische Energie Ring. Een relatief grote mate van transparantie in het politieke systeem van Litouwen hebben ervoor gezorgd dat

Litouwen beter in staat was om pogingen van Gazprom en LUKoil om hun controle over de infrastructuur van gas en olie in Litouwen tegen te houden.

Oekraïne is de belangrijkste importeur van Russisch gas in de voormalige Sovjet-landen en heeft ook de belangrijkste positie als doorvoerland voor Russische export van gas naar Europa. Pogingen om de energieafhankelijkheid te verminderen kwamen pas later van de grond dan in Litouwen. Oplopende schulden van Oekraïne aan Rusland die door de import van gas werd veroorzaakt hebben de positie van Rusland in onderhandelingen over de militaire infrastructuur en Zwarte zeevloot aanzienlijk versterkt. De verhoudingen tussen Oekraïne en Rusland werden na de Oranjerevolutie in 2004 een stuk slechter, en Rusland was bereid een grotere mate van druk uit te oefenen op Oekraïne om de Russische invloed in de Oekraïense energiesector te vergroten. Hoewel de prijsverhogingen van Gazprom en de agressievere toon vanuit Moskou wel wat invloed hebben gehad in de pogingen van Oekraïne om minder afhankelijk te worden van Russische energie, heeft de annexatie van de Krim en de burgeroorlog in het Oosten van Oekraïne verreweg het meeste effect gehad op de grote verandering op de import van Russisch gas.

Van de onderzochte landen is Wit-Rusland het land wat de minste pogingen heeft gedaan om de energieafhankelijkheid van Rusland te verminderen. De import van goedkope olie en gas zijn essentieel voor het functioneren van de economie van Wit-Rusland. Pogingen van Gazprom om de prijs van gas naar Wit-Rusland te verhogen stuitte op veel weerstand van President Loekasjenko, die gebruik maakte van de politieke relatie tussen Rusland en Wit-Rusland om de subsidies uit Rusland in stand te houden. Loekasjenko heeft geprobeerd om de invloed van Russische energiebedrijven in de energie infrastructuur te beperken, maar heeft hier uiteindelijk toch grote concessies moeten doen. Uiteindelijk is Wit-Rusland het enige onderzochte land wat nauwe samenwerking met Rusland in stand heeft gehouden en nog van goedkoop Russisch gas en olie geniet.

De Russische energiesector is van groot belang in de invloed van Rusland in de voormalige Sovjet-landen, maar een belangrijk deel van deze landen hebben grote stappen gezet om deze invloed van de Russische energiesector te verminderen. De invloed die Rusland had als belangrijkste importeur van Turkmenistan is geheel verdwenen, en daarmee de rol van de Russische energiesector in de verhoudingen met Turkmenistan. In de toekomst verwacht Gazprom dat de markt in de voormalige Sovjet-Unie alleen maar verder zal krimpen, voornamelijk door de situatie in Oekraïne.

De dominante rol van Gazprom in de Europese markt is snel aan het veranderen. Nieuwe en betere technologie heeft ervoor gezorgd dat er nieuwe spelers zijn op de energiemarkt. *Liquefied Natural Gas* vanuit de Verenigde Staten, Australië en het Midden-Oosten zorgen voor meer competitie voor Gazprom in de Europese markt. Gazprom heeft echter veel lagere productiekosten dan deze nieuwe spelers op de markt, wat ervoor zal zorgen dat Gazprom in staat zal zijn een aanzienlijk marktaandeel in Europa te behouden. Door een sterke afname in de productie van gas in Europa en een langzaam toenemende vraag zal de import van gas uit Rusland nog een lange tijd belangrijk blijven.

De nieuwe spelers in de Europese energiemarkt kunnen de positie van de Russische energiesector als geopolitiek invloedsmiddel gaan veranderen. Als Rusland Gazprom zal gebruiken voor politieke doeleinden is het mogelijk dat Europese landen sneller bereid zijn om over te stappen naar duurder gas van de nieuwe spelers en zal de wilskracht om te investeren in duurzame energie toenemen. In de verhoudingen tussen Rusland en voormalige Sovjet-landen speelt de Russische energiesector een grote rol. Het toepassen van *coercion* door Rusland over Oekraïne en Litouwen zal de beperkte *soft power* van Rusland verder onder druk zetten. De Russische energiesector is enorm belangrijk in de verhoudingen tussen Europa en Rusland. De opkomst van duurzame energie en nieuwe gasproducenten in de Europese markt zullen de ruimte van Rusland om Gazprom te gebruiken voor externe politieke doeleinden. Om de relatief sterke concurrentiepositie van Gazprom in stand te houden en vanwege de grote belangen voor de economie zal Rusland niet snel geneigd zijn de energiesector te gebruiken voor politieke druk op de Europese Unie.

10. Literatuur

- Aleś, Alachnovič. 2015. "How Russia's Subsidies Save The Belarusian Economy", *BelarusDigest*, 26 Augustus
- Åslund, Anders. 2010. "Russia After the Global Economic Crisis" Peterson Institute for Internal Economics.
- Astapenia, Ryhor. 2014 Belarus on the Russian Energy Needle, *BelarusDigest*, 9 January
- Balmaceda, Margarita M. 2013. "The Politics of Energy Dependency" University of Toronto Press, Toronto Buffalo London
- BBC. 2009. "Russia blamed for pipeline blast" 10 april
- Bershidsky, Leonid. 2016. "How Ukraine Weaned Itself Off Russian Gas" *Bloomberg*. 2 January
- Blavatsky, Serhiy. 2005. "Natural gas dilemma in Ukraine", *Energy Bulletin*. November 7
- Bilgin, Mert. 2009. "Geopolitics of European natural gas demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East." *Energy Policy*, November, Vol.37(11)
- Cooper, Christopher. 2001 "Williams's Refinery Stake in Lithuania Puts It Up Against Lukoil in a Cold War", *Wall Street Journal*, August 2
- Crooks, Ed Pfeifer, Sylvia. 2012. "US Coal exports to Europe soar" *Financial Times*, October 3
- Dahlburg, John-Thor. 1990. "Gorbachev Warns Lithuania: Back Down or Face Blockade", *Los Angeles Times*, 14 april
- Erlanger, Steven. 1995. "Russia and Ukraine Settle Dispute Over Black Sea Fleet", *New York Times*. June 10
- European Commission. 2014. *A policy framework for climate and energy in the period from 2020 to 2030*.
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0015&from=EN>
- European Commission. 2014. *European Energy Security Strategy*.
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>
- Ministry of Energy of the Russian Federation. 2002. *Energy Strategy of Russia: For the period up to 2020*
- European Commission 2015. "New electricity connections between Lithuania, Poland and Sweden create "Baltic Ring", 14 december.
- Grigas, Agnia. 2012. "Legacies, Coercion and Soft Power: Russian Influence in the Baltic States." *Chatham House Briefing Paper*.
- Henderson, James, and Tatiana Mitrova. 2015. "The Political and Commercial Dynamics of Russia's Gas Export Strategy". *The Oxford Institute for Energy Studies*
- Iwański, Tadeusz. 2016 "Ukraine: successful diversification of gas supply", *Centre for Eastern Studies (OSW)*, March 2
- Inozemtsev, Vladislav. 2009. "The Resource Curse and Russia's Economic Crisis." Chatham House Publishers. 10 March
- Jong, Sijbren de Auping, Willem Govers, Joris. 2014. "Geopolitics of Shale Gas" *The Hague Centre for Strategic Studies*
- Kandiyoti, Rafael. 2008. "What Price Access to the Open Seas? The Geopolitics of Oil and Gas Transmission from the Trans-Caspian Republics." *Central Asian Survey* 27(1): 75–93.

Kramer, Andrew. 2010. Russia-Belarus Oil Dispute Threatens Europe's Supply, *New York Times*, 3 January

Mauldin, William. 2011. Russia's Natural-Gas Prices Now Higher Than In U.S., *The Wall Street Journal*, 24 November

Parfitt, Tom. 2007. "Belarus cuts off Russian pipeline in bitter gas war", *The Guardian* 9 January

Reuters. 2007. "Russia won't re-open oil pipeline, Lithuania says", 11 October

The Economist. 2016. "The Ukrainian economy is not terrible everywhere", 20 January

The Guardian (Wikileaks). 2008. "US embassy cables: Gas supplies linked to Russian mafia", 10 december

The Observatory for Economic Complexity

Natural Gas Europe. 2011. "Gazprom finally bags Beltraspaz", 26 nov

Natural Gas Europe. 2015. "Lithuania mulls all-affecting "LNG Terminal Security Tax", 5 Mei

Natural Gas Europe. 2016. "Russian Gas Major Stops Gas Import from Turkmenistan" 4 January

Nye, Joseph S. Jr. 1990. "Soft Power." *Foreign policy*: 153-171

Nye, Joseph S. Jr. 2003. "Propaganda Isn't the Way: Soft Power" *International Herald Tribune*, 10 January

Nye, Joseph S. Jr. 2004. "Soft Power: The Means to Success In World Politics" *PublicAffairs*,

Sherr, James. 2008. "Russia and the West: A Reassessment" *Research & Assessment Branch, United Kingdom Shrivenham series*, 47

Sherr, James. 2010. "The Mortgaging of Ukraine's Independence" *London: Chatham House Publishers* August

Sherr, James. 2013. "Hard Diplomacy and Soft Coercion: Russia's Influence Abroad" *London: Chatham House Publishers*

Stratfor. 2006. "Lithuania: Tied to Russia by a Breakable Pipeline", 1 August

Smok, Vadzim. 2016. "Belarus struggles to reduce energy dependence on Russia." *BelarusDigest*, 1 february

Tuohy, Emmet. 2015. "Cinema Vérité: Corruption Scandals and Russian Influence in the Baltic", *International Centre for Defence and Security*, 1 September

Victor, Nadejda Makarova. 2008. "Gazprom: Gas Giant Under Strain." *Program on Energy and Sustainable Development Working Paper 71*. January

World Nuclear Association. 2015. "Nuclear Power in Belarus", September

Whist, Bendik Solum. 2008. "Nord Stream: Not Just a Pipeline", *Fridtjof Nansen Institute*

